विद्यालयमा आधारित बाल विकास केन्द्रको वर्तमान अवस्था

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन

विभाग अन्तरगत स्नातकोत्तर तह एम.एड दोस्रो वर्षको

Ed-598 विषयको आंशिक आवश्यकता

परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

विनोद प्रसाद चौधरी

परीक्षा रोल नं. १३०१३०/२०६६

त्रि.वि.द.नं. ९-२-२२५-१८०-२००५

सू.स.मो.या बहुमुखी क्याम्पस सिरहा

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

सू.स.मो.या.ब.क्याम्पस सिरहा

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सू.स.मो.या. बहुमुखी क्याम्पस, सिरहा शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत छात्र विनोद प्रसाद चौधरीले (Ed: 598) विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार गर्नु भएको **"विद्यालयमा आधारित बालविकासकेन्द्रको वर्तमान अवस्था"** शीर्षकको प्रतिवेदन मेरो निर्देशनमा पुरा गर्नु भएको हो । यस अध्ययनको अध्ययन प्रतिवेदनको अध्ययन, प्रस्तुतिकरण, निष्कर्ष तथा सुझाबहरु सन्तोषजनक भएकोले मुल्याङ्कनको लागि मुल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति :

किशोरकुमार साह
शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

सू.स.मो.या. बहुमुखी क्याम्पस सिरहा

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सू.स.मो.या.बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत छात्र विनोद प्रसाद चौधरीले (Ed: 598) विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार गर्नु भएको **"विद्यालयमा आधारित बालविकासकेन्द्रको वर्तमान अवस्था"** शीर्षकको शोधपत्र मुल्याङ्कन गरी मुल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क.स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	रामहित यादब	क्या.प्रमूख एवम् विभागीय प्रमूख	....
२.	किशोरकुमार साह	शोध निर्देशक	....
३.	प्रा स्वयं प्रकाश ज.ब.रा.	बाह्य परीक्षक	....

मिति :- २०७१/

शोधसार

विद्यालयमा आधारित भई स्थापना भएका बालविकास केन्द्रहरुको वर्तमान अवस्थाको भौतिक र शैक्षिक स्थितिको पहिचान गर्ने उद्देश्यले छनौट गरेको शिर्षक "विद्यालयमा आधारित बालविकासकेन्द्रको वर्तमान अवस्था" अन्तर्गत ५ वटा विद्यालयमा आधारित बालविकास केन्द्रलाई अध्ययन स्थलको रुपमा छानिएको थियो । यस अध्ययनमा अवलोकन अन्तरवार्ता निदेर्शिका, लक्षित समूह छलफल तथा प्रश्नावलीहरुलाई तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन बनाई कार्यगत सिद्धान्त मार्फत प्राप्त सूचनाहरुलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

संरचनात्मक कार्यगत सिद्धान्तको अवधारणा अनुसार आर्थिक तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा आधुनिक ज्ञान तथा सीपको प्रयोग गरी व्यक्तिको जीवनमा गुणात्मक परिवर्तन गर्ने अपेक्षा राख्दछ, जुन हाम्रो देशमा संचालन भै रहेका बालविकास कार्यक्रममा भेटिन्छ । कार्यक्रममा सहभागिहरुको व्यवहारमा शारीरिक वौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक सुधार तथा परिवर्तन उसका आधारभूत पक्षहरु हुन् । बालबालिकाहरुलाई विद्यालय आउन सिकाउने विषयवस्तुमा जिज्ञासाको भावनाको विकास गराउने, छलफल गर्ने, मिलेर बस्ने, उनीहरुलाई सिकाइमा उत्प्रेरणा जगाउने र चाखलाई (रुचिलाई) जोगाई राख्ने जस्ता कार्यहरु बालबिकास केन्द्रले गरेका प्रमुख कार्यहरु अन्तगरगत पर्दछन् ।

देश निर्माणको लागि भविष्यका कर्णधार बन्ने बालबालिकाहरुको हकहित एवम् अधिकारको संरक्षण र सम्र्बधन गर्ने तथा वातावरण सीत सामन्जस्यता कामय नर्दै बाँच्नका लागि सामाजिक रुपमा घुलमिल गर्न सजिलो होस् भनेर बालबालिकाहरुमा सामाजिक बौद्धिक, शारीरिक र संवेगात्मक पक्षको विकासको आधार निर्माण गर्नका लागि नेपालमा ७५ वटै जिल्लामा ४२३० वटा भन्दा बढी बाल विकास केन्द्रहरु संचालन भई रहेका छन् भने सप्तरी

जिल्लाको पातो स्रोतकेन्द्र अन्तरगत मात्र विद्यालयमा आधारित बाल बिकास केन्द्रहरु ३० वटा संचालित छन् । यी केन्द्रहरु फ्रेगरिक फ्रोवेल र मेरिया मण्टेश्वरीको बाल शिक्षाको सिद्धान्तमा आधारित छन् । फ्रोवेल र मण्टेश्वरीको सिद्धान्त व्यवहारमा लागु गर्न सकेमा बालबालिकाहरुको चौतर्फी विकासमा राम्ररी सहयोग पुग्ने थियो तर बालविकास केन्द्रको स्थलगत रुपमा अध्ययन गर्न जाँदा त्यहाँको भौतिक आवस्था खेल तथा शैक्षिक सामग्रीको अवस्था पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था आदि निकै कमजोर स्थितिबाट गुज्रिरहेको पाइयो । त्यति हुँदा हुँदै पनि धेरै जसो बाल बिकास केन्द्रहरुले निकै मेहनत र संघर्षका साथ बालविकासका लागि संचालन गरिने क्रियाकलापहरुमा सामाजिक, बौद्धिक, शारीरिक र संवेगात्मक ४ वटै पक्षलाई समेटेको पाइन्छ ।

नेपालमा संचालन भइरहेका बालबिकास केन्द्रहरुको भौतिक विकास कमी भएको पाइन्छ । बाल विकास केन्द्रसँग सम्बन्धित अभिभावकहरु विविध कारणहरुबाट केन्द्रप्रति चासो राख्दैनन् । व्यवस्थापन समितिमा पनि व्यवस्थापकीय ज्ञान र सीपको कमी छ, सहयोगी कार्यकर्तालाई पूर्णकालिन तालिम र पूर्ण पारिश्रमिकको अभाव जस्ता जटिल समस्याहरुको सामना गर्दै कार्यक्रम संचालन भई रहेको अवस्था छ ।

बालविकास कार्यक्रम संचालनमा त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जातजाति, त्यहाको आर्थिक तथा सामाजिक स्तर पारिवारिक पृष्ठभूमि आदिले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गरेको पाइन्छ । तसर्थ बाल बिकास कार्यक्रमलाई अझ बढि प्रभावकारी बनाउन सामाजिक जनचेतना जगाई सहयोगी कार्यकर्ता, व्यवस्थापन समिति अभिभावक, समुदाय, राजनैतिक कार्यकर्ताहरु बुद्धिजीवीहरु, सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरु समेतले यसलाई शिक्षाको आधारभूत पक्षको रुपमा स्वीकार गरी आ-आफ्नो दायित्वलाई प्रभावकारी रुमपा संचालन र विस्तार गर्न सकेमा यसको प्रभावकारीता अझ बढि हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

विषय सूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
शोधसार	IV
विषय सूची	VI
तालिका सूची	VIII

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको औचित्य	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	७
१.६ अध्ययनका परिसिमा	८

परिच्छेद दुई :सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सैदान्तिक साहित्यको समिक्षा	९
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.३ पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता	१३

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१५
३.२ जनसङ्ख्या र नमुनाको आकार	१५
३.२.१ नमूना छनौट विधि	१६
३.२.२ नमूना छनौटको आधार	१६

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरु १६
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरु १७
३.५ अध्ययनका साधनको वैधता १८
३.६ तथ्याङ्क संकलन विधि १८
३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि १८

परिच्छेद चार : तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण

४.१ विद्यालयमा आधारित बालविकास कार्यक्रमको दृष्टिकोण १९
४.२ बाल विकास कार्यक्रमको वर्तमान अवस्था २०
४.२.१ बाल विकास केन्द्रको वर्तमान भौतिक अवस्था २१
४.२.१.१ भवन तथा कक्षा कोठाको अवस्था २१
४.२.१.२ फर्निचरको वर्तमान अवस्था २२
४.२.१.३ खेल मैदानको अवस्था २३
४.२.१.४ शौचालयको अवस्था २४
४.२.१.५ पिउने पानीको अवस्था २५
४.३ वाल विकास केन्द्रको शैक्षिक अवस्था २५
४.३.१ वाल विकास केन्द्रका वालवालिकाहरूको अवस्था २६
४.३.२ सहयोगी कार्यकर्ताको वर्तमान अवस्था २८
४.३.२.१ योग्यता तथा क्षमताको अवस्था २९
४.३.२.२ सहयोगी कार्यकर्ताको शिक्षण अनुभव २९
४.३.२.३ सहयोगी कार्यकर्ताको तालिम तथा प्रशिक्षणको अवस्था २९
४.३.२.४ सहयोगी कार्यकर्ताको लैङ्गिक अवस्था ३०
४.३.२.५ सहयोगी कार्यकर्ताको पारिश्रमिक तथा सुविधाको अवस्था ३०
४.३.३ अभिभावकहरूको शैक्षिक अवस्था ३१
४.३.४ बाल विकास केन्द्रमा उपलब्ध शैक्षिक सामग्रीको अवस्था ३३
४.३.५ खेलकुद सामग्रीको अवस्था ३४
४.३.६ व्यवस्थापन समिति र व्यवस्थापकीय अवस्था ३५
४.३.७ विद्यालयका प्रधानाध्यापकको बालविकास केन्द्र व्ययवस्थापनमा भूमिका ३६

४.३.८ वालवालिकाहरूको विभिन्न पक्षको विकासको अवस्था ३७
४.३.८.१ शारीरिक पक्ष ३७
४.३.८.२ वौद्धिक पक्ष ३८
४.३.८.३ सामाजिक पक्ष ३८
४.३.८.४ संवेगात्मक पक्ष ३९
४.३.९ मूल्याङ्कन प्रणाली ४०
४.४ वाल विकास कार्यक्रम संचालनमा देखापरेका समस्या ४०
४.४.१ भौतिक व्यवस्थापन सम्बन्धी समस्या ४१
४.४.२ शैक्षिक सामग्री सम्बन्धी समस्या ४२
४.४.३ सहयोगी कार्यकर्ता सम्बन्धी समस्या ४३
४.४.४ व्यवस्थापकीय समस्या ४४
४.४.५ निरीक्षण र मूल्याङकन सम्बन्धी समस्या ४४
४.४.६ स्थानीय स्रोत परिचालन र अन्य अवस्था ४५
४.५ वाल विकास केन्द्रहरू संचालनमा देखा परेका समस्या समााधानका उपायहरू ४६
४.५.१ भौतिक सुविधाको उचित व्यवस्था ४६
४.५.२ शैक्षिक सामग्री र उचित व्यवस्था ४७
४.५.३ तालिमको व्यवस्था ४७
४.५.४ सहयोगी कार्यकर्ताको दरबन्दी तथा सुविधा वृद्धि ४८
४.५.५ स्वास्थ्य परीक्षण तथा पौष्टिक आहाराको व्यवस्था ४९
४.५.६ सरकारी नीति तथा लगानीमा वृद्धि ४९

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ५०
५.२ निष्कर्ष ५२
५.३ सुझावहरु ५३
५.३.१ नीतिगत तह ५३
५.३.२ अभ्यास तह ५४

५.३.३ अनुसन्धान तह ५४
सन्दर्भसूची
अनुसूचीहरु